

M T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref.
Ser.

225

Title: *Siddhanta Chandrika*
With Com.

State

225

Incomplete

Siddhānta Chandroka	Title
with Com.	Author
Ramānanda Sampradaya	Editor
21st & 22nd	Year, Vols.
	Publisher
225	Remarks

५५

२२५

विष्णुसहस्रनाम

विष्णुसहस्रनाम

श्रीगणेशाय नमः प्रणमदमरेमालिङ्गं चतुर्दशविंशतिरुपनिषत्पञ्चमोऽध्यायः शिवायुक्तिरुपनिषत्पञ्चमोऽध्यायः
 तदर्थः १ श्रीगणेशाय नमः सांख्यसिद्धान्तचन्द्रिकायां विष्णुः प्रथमं त्रिगुणधरपतिं चतुर्दशविंशतिरुपनिषत्पञ्चमोऽध्यायः २ इह त्वत्पुत्रं कुरुतु भवपुत्रं परा
 परिपाकमभिनयेराग्यादिसाधनसंपन्नमुमुक्षुं भिक्षुं प्रतमासापायब्रह्मात्म्यकथनं निदमिष्ये वेदां तसिधांतसारसंयहं प्रकरणं चिदीपुर
 बायोऽर्थकाधितस्य निर्विघ्नपरितमासिप्रचयगमनाय श्रीगुरुदेवते कृपया प्रतिमं ध्यायन्तं तन्ममकारं त्वत्पुत्रं ममगन्तुमाचरन्मयोदनुबंधचतुष्टयमुचयन्ता
 धितं प्रजान्तिः श्रीरामभट्टेति श्रीरत्नलक्ष्मीस्वामी चक्रैः च असामा तस्य तामिति श्रुतः श्रीरामतो रामतदुक्त्या तन्नामः संयमिनः चरणौ इह गुरुदेव
 तयोरैकैकं विधानोपातत्वादेवमभिहितं एकस्मिन्विषये धारणाध्यानसमाधयः संयमः तदुक्तं भगवता पतेऽभिहितं देवावंधाश्चिन्तस्य धारणा तत्र प्रत्य
 छेकता ध्यानं तत्रैवायं मातृनिर्भासं स्वरूपं स्वमिबसमाधिः उभयमेकत्र संयमइति बोधप्रतिरोधकेभ्योरक्षकं विधाय चानिष्ठागिकरक्षकोत्पन्नं बुधित
 यभानसनमस्कारलक्षणं मंगलमाचरितं बोधाय आत्मतत्त्वसाक्षात्काराय सिधांतसैकैः सिधांतो वेदांततात्पर्यार्थः इति रामप्रामाणिकत्वेन सिद्धा
 ताभासत्वात् तस्य चंद्रिकायां चंद्रिकायां पूर्वकप्रकाशत्वादेव न्येनामायं देशिकोपदिष्टार्थसंकलनात्मकः स्वकृतकोशः ३ श्रीरामतमात्यंतिकमत्पुनिब
 हृणात् तस्य सैकैरिव सैकैः तदर्थानुसंधाने स्वस्वीयं चेतोश्चित्तं संशोधयामि असंज्ञावनादिमालिन्यनिरासेन विशदीकरामि अलक्षितकृत्यस्यापि बो
 धायेति संशोधयामीति च विनमोक्तिरिति च बोध्यं अस्य वेदांतप्रकरणत्वात्तदीयेरेव विषयादिभिस्तद्वत्संश्रितं तत्र हि ब्रह्मात्म्ये क्यविषयः
 प्रोक्तः प्रयोजनंतत्कामोधिकारी बोधकत्वं संबंधइति स्थितं तद्व्यापि बोधायत्यनेन बोध्यं ब्रह्मात्म्ये क्यविषयः तदेव च बुधिसत्प्रयाज
 बोधकबोध्यत्वरूपः संबन्धः तत्प्रयोजनकामोधिकारी तिलभ्यते १ न केवलमस्य गुणस्य बोधः फलं किंतु विस्मृतशास्त्राभ्यासानामुक्ति
 सुरबालासनां शास्त्रसंकलार्थसंग्रहतया साहित्यरसगर्भितत्वेन स्मरवश्रवतया च विनवश्रमनिश्रेयसप्राप्तिरपीत्यभिप्रेत्य फलपयवसायवि

इत्येविसंबादं प्रस्तौति श्रीगुर्विति इह संसारमंडले कश्चिद्विरलः आश्रय्यो चेति श्रुतेः सुरुतीकृतपुण्यपुंजयुतएव कृतीदुरधिगमतत्त्वसाक्षात्कारेन
 स्वचक्षिष्येषु सद्यः समर्पणे कुशलः पुरुषधौरेयः कषायेकर्मभिः पक्वेततो ज्ञानं प्रवर्तत इति स्मृतेः आश्रय्यो ज्ञाता कुशलानुशिष्टइति स्मृतेः श्रीगुरुः शास्त्र
 श्रीगुरोः कृपयैवयः कदाक्षः तस्मात् अनेन कृतकृत्यस्यापि निरतिशयानंदतत्त्वस्य श्रीगुरोः सर्वतो नैरेपेक्ष्येप्यनुग्रहादेव नैसर्गिकादीनां धारणाप्रवृत्तिः
 शितिदाशितं शास्त्रस्य हितस्य शासनार्थसनादुवेदांतशास्त्रस्य सकलसमग्रसारं तात्पर्यं विषयं मर्ममाकलयन् करतलामलकं बद्धं धारयन् न सन् श्रु
 तिस्रवयौ वैभूमातस्तुरवमित्यादिश्रुतिप्रसिद्धं सुरवंशोत्रसुरवंशस्यालयेति क्रियाविशेषणोवा मिथः रहसि अतिगोप्यत्वात् सुहृदेषु ध्वित्ताय
 श्रीरामभट्टसंयमिचरणौ शरणं विधाय बोधाय सिधांतचंद्रिकामृतसैकैः संशोधयामि चेत्तः सं १ श्रीगुरुकृपाकृता सातसारं शास्त्रस्य
 सकलमाकलयन् सुरुतीकृतीह कश्चिद्विदुतिस्मरवमित्थं जगो मिथः सुहृद २ चित्रमकृत्रिममेकं ज्योतिर्निहितं गुहास्वसंख्यासु तदुप
 रिक्मपितमिस्त्रैलेक्यमदेवि विच्यदश्रयति ३
 आप्तमक्ताय च प्रज्ञांतचित्ताय शमान्वितायेति श्रुतेः नाभक्ताय कदाचनेति स्मरते १ २ एवं वक्ष्यमाणं प्रकारेण जगौ गतिं ध्वंद्वो बंधेनापदिदेत् २ बंध
 त्याकतत्वाज्ञाननिबंधनस्य तज्ज्ञानैकनिबर्त्यत्वात् ज्ञानस्य च तत्त्वमस्यादिवाचकप्रयत्नात् तत्त्वादिवाच्यार्थज्ञानस्य च पदार्थज्ञानाधीनत्वात् प्रथमे तत्त्व
 र्थस्वरूपतदस्वरूपज्ञानाभ्यां निरूपयति विनमित्यादिना अकृत्रिमं कृत्रिमं कात्यनिकं तद्विलक्षणं सत्यमित्यर्थः एकं अद्वितीयं त्रिविधपरिच्छेद
 मितियावत् ज्योतिर्ज्ञानस्वरूपज्ञानं अनेन पदत्रयेणास्वरूपलक्षणाभ्यां तत्त्वदलक्ष्यमुक्तं ननु कथं स्याद्वितीयत्वं जीवानां भेदेन सत्त्वादित्युक्तं
 नित्यादिना अस्वरूपसुगुहासुबुधिलक्षणासुतस्कारावधिना विधाप्रदशालक्षणा सुअविद्यालक्षणाबुधिववानिहितं सन्निहितं स्थितं

ब्रह्मण एव बुद्ध्यादिदर्पणप्रतिबिंबितत्वात्तदवच्छिन्नत्वाद्वाजीव्यपदेशभाक्त्वमिति नाद्वितीयत्वबोध इति भावः तथा च श्रुतिः सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म यो वेदो निहितं रूपं
ममिति ननु तर्हि बुद्ध्याद्युपाधिभिरेव सद्द्वितीयत्वमित्याशंकांतद्वलक्षणोक्तिमुपेयपरिहृयते तदुपरीत्यादिना तस्य ज्योतिष उपरि विमपि अनिर्वचनीयं अत्र
शक्तिकं च तमिस्त्रमिव तमिस्त्रं स्वाश्रयवरकैर्मज्जानं कर्तुं अर्हः प्रत्यक्षादिप्रमाणसंनिधापितं त्रैलोक्यं स्वपरिणामभूतलोकत्रयशरीरं विराजसं चात्मनोप्युपलक्षणमेतत्
विचित्रप्रतिपदार्थभेदप्रकरणीयं दर्शयति प्रत्याययति अनेन विरोधकत्वमुक्तं तथा चोपाधीनामाविद्यकत्वेन मिथ्यात्वान्न तैरपि सद्द्वितीयत्वमिति भावः अनेन प्र
कारपरिणाम्यां अविद्याधिष्ठानत्वरूपविवर्तोपादानत्वज्योतिः परामर्शितत्वं दृष्टं तत्सर्ववभासनक्षमचित्त्वरूपलब्धसावर्जन्यनिर्वाह्यसर्वकर्तृत्वरूपनिमित्तत्वस
कृतसदभिनविमितोपादानत्वपर्यवसितं तद्वलक्षणमुक्तं भवति तथा हि श्रुतिः तदात्मानं स्वयमुक्ततेति एव चार्थात्तत्त्वदवाक्याद्येदिश्रुतः उपक्रमगतं चित्रप

दीपः कोपिसमिधेस्नेहदशाधारहीनमस्पंदः यस्य किल किमपि कज्जलमभवज्जगदं उमज्जुतिपि चंडं ४
एवमथायोग्यं सर्वत्र संवध्यते तथा हि वायुनसंगोचरस्य स्वप्रकाशचिदकरसात्मतत्वं स्वतश्चित्रं विभुं चिदानंदरूपयुतमिति श्रुतेः तस्य चासंगाद्वितीयस्य प्रतिबुद्ध्यादिप
र्यवर्तनंततोपि चित्रं तस्मिन्नेव चाज्ञानविशोधिनि अज्ञानाश्रयत्वं ततोपि चित्रं अज्ञानस्य च स्वतो निःसत्तास्फूर्तिकस्य त्रैलोक्यात्मनास्वप्रकाशकत्वं ततोपि चित्रं अर्थो
तरे तु लोकि कदीपादिज्योतिषोऽहोत्रिमत्वं चित्रं तस्यैकस्य अनेकगुहानिहितत्वं ततोपि चित्रं तस्मिंश्च तमिस्त्रविरोधिनि तमिस्त्राश्रयत्वं ततोपि चित्रं तमिस्त्रस्य च दर्शने
विशोधिनीतिविचित्रैर्लोक्यप्रदर्शकत्वं ततोपि स्तराचित्रमिति इह च ज्योतिषोऽहोत्रिमत्वं चित्रं निहितमिति प्रत्यक्तोक्त्या प्रपञ्चस्य ब्रह्मविवर्तत्वं तदज्ञानपरिणामत्वात्तस्या
चसांख्याभिमते पुरुषनात्वं वैशेषिकाद्यभिमते मीश्वरतादृश्यं तत्कल्पितं प्रधानपरमाण्वोपादानत्वं च एको देवः सर्वभूतेषु गणैः सत्त्वं रूपं प्रलिनृपो बभूव इत्यादिना
याभिः पुरुषपर्ययते मायां तु प्रकृतिं विद्यान्मायिनं तु महेश्वरं मेत्यादिश्रुतिविरोधान्निरस्तमिति वेदितव्यं ३ ननु जीवाभेदे परस्य पारतंत्र्याद्वागादिदोषजाग
राद्यवस्थासूलादिभोगाय ततोऽक्रांत्यादि क्रिया प्रमुरपसांसारिकधर्मप्रसक्त्या मायानियन्त्रत्वेन जगन्निर्मातृत्वानुपपत्तिरित्यत आह दीप इति कोप्यस्यैः अस्पंदः
उत्क्रांत्यादि क्रिया सामान्यभूतः निष्कलं निश्चियमित्यादिश्रुतेः दीपयति स्वभासास्वर्यादीनि ति दीपः परमात्मा तमेव भांतमनुभाति सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं वि

भातीति श्रुतेः स्नेहदशाधारहीनं स्नेहोरागः द्वेषादेरप्युपलक्षणमेतत् दशाखाल्यादिर्जगरादिश्च आधारः सूलादिभोगाय तनं एतैर्हीनं यथास्यात्तथासमिधे प्रकाश्याध
र्मासंस्पर्शितया इधे प्रकाशते निरवद्यं निरंजनं नांतः प्रज्जनं बहिः प्रज्जनो भवतः प्रज्जनप्रज्ञानपनं अकायमब्रणमवागमनः अजायं पुरुषः स्वयं ज्योतिरिति श्रुतेः अमं
भावः जीवाभेदे परस्य किं निष्कृष्टचित्त्वरूपेसांसारिकत्वापत्तिरुत विबलविशिष्टे नाद्यः जीवतधुर्मावभासकस्य तस्य भास्यधर्मानाश्रयत्वात् नद्वितीयः उ
पाधोः प्रतिबिंबपक्षपातित्वादि विद्याप्रतिबिंबभूतजीवगतोपाधिकधर्माणामिदं भूतेष्वरासंस्पर्शेन तस्य स्वातंत्र्याविद्यातादिति ननु प्रमेव जगदाकारेण
ये परिणमतां किंमविद्येत्याशंभ्याह यस्येत्यादि यस्य आत्मदीपस्य आश्रयविषयत्वसाधारणीषष्ठी किमपि अपूर्वकज्जलं अविद्यालक्षणं अद्भुत
पिचंडं सर्वोच्चैर्गर्भजगदं संहिरण्यगर्भज्जगदं भवत् किलेति श्रोतप्रसिद्धौ अथ ममि संधिः न तावत् ब्रह्मणः कस्मिन् परिणामः प्रपञ्चातिरेकेण ब्रह्मासौ

विस्तृजति यदैव भुवनं व्योमि चिन्मांमि कालिका कचित् परितो ब्रह्मवृत्ते ब्रह्माद्यसिधानफलमुमडका
वप्रसंगात् नाप्येकदेशतः निष्कलमिति तन्निरवयवत्वश्रुतिव्योकोपात् तस्मात्तस्य मायां लुप्रीकृतिं विद्यान्मायिनं तु महेश्वरं मेति श्रुतेर्मायाद्वारा विवर्तोपादा
नत्वं मेव युक्तमिति अत्र कोपीत्यनेन ब्रह्मणोपितेलादिस्नेहवर्तमानसाक्षेपसंस्पंदप्रसिद्धीपवैलक्षण्यं सूच्यते किमपि त्यनेन मायाकज्जले प्रसिद्ध
कज्जलवैलक्षण्यमिति ४ ननु हिरण्यगर्भः स आसीत् आदिकर्तृसंभूतानां ब्रह्माद्येसंभवतेत्यादि श्रुतिस्मृतिभ्यो हिरण्यगर्भस्य स्वरूपावगमनं
किंतदतिरिक्तब्रह्मणः स्वरूपकल्पनयेत्यत आह विस्तृजतीति चिन्मांमि चिदिति नाम संज्ञायस्य तस्मिन् व्योमनि आकाशेकाचित् अपरिच्छिन्नत्वापि
दाकाशस्यावरणसमर्था कालिका परशक्तिरूपामाया मेधमालाचये देवसर्गाद्यक्षणे भुवनं च नृवंशं भुवनात्तत्कवि राजं जलं च विस्तृजति विषदादि स्वरूपसं
तक्रमेण विविधं सज्जति तस्माद्वा एतस्माद्दात्मिन आकाशः ० पृथिव्यादि श्रुतेः वर्षति च यत्तदानीं तस्य संबन्धात्तदैव ब्रह्माद्यसिधानफलमुमडकाः ब्रह्मे

अभिधानानियेषां हिण्यगर्भविराट्देवर्षिनरतिर्गगादीनां त एव फलावः श्रुतः मंडकाः भेकाः परितः प्रवृत्तमानाः इत्थंच योज्याः तेषां विदः ० तस्मै हिण्यगर्भे ज्ञान
यामानपूर्वनिर्वादिश्रुतिभ्यो हिण्यगर्भादीनामीश्वरसृज्यत्वं तदधीनज्ञानवत्त्वोत्पत्तिर्वागमाभेदे सार्वस्वत्वं उदाहृतश्रुतिस्मृत्योस्तद्विराडादिमात्रसृज्यत्वं
परत्वाभितिभावः ॥ ननु तन्मज्ञानं मानग्राह्यं न बा आद्ये प्रामाणिकस्य तज्ज्ञाननिर्वर्त्यत्वात् संभवः द्वितीयेरवपुष्यवदसतः तस्य जगदुपादानत्वानुपपत्तिरिति
त्याशंक्याह - सविधेयमिति - सविधेयं प्रत्यक्कादिति निकटेऽपि उपोपसर्गः सामीप्येन तत्रतीति चिदात्मकेन भसिकश्चित् अघटितघटनापटीयान् कालिमा अज्ञ
नलक्षणं नैव न्येदृश्यते अहमज्ञ इत्याकारेणानुभूयते न चित्सर्वजनीमानुभवसिद्धत्वात् न चित्तानस्य साक्षिप्रत्यक्षसिद्धत्वात् न मानग्राह्यत्वं सा
क्षिणोभ्रमसाधारणस्य मानत्वाभावात् - नाप्यसत्त्वं असतः प्रत्यक्षाविषयत्वादिति भावः ननु च तदज्ञानं चिदात्मनेभिन्नमभिन्नेवा आद्ये द्वैतापत्तिः ॥

सविधेयमिदं ननु चिदात्मनि व्योम्निकालिमा कश्चित् सह तेन विचारमसौ सृजति च नृपाणि कोटिश्चित्रं ॥
द्वितीयेतस्य नित्यत्वापत्तेरनिर्मेष्टप्रसंगः ज्ञानाज्ञानयोरैक्यानुपपत्तिश्च - भिन्नाभिन्नत्वं तु विरोधादसंभवति - किंच भिन्नत्वं तस्य भावत्वे अहमज्ञ
इति न भयोऽल्लिखितधीविषयत्वानुपपत्तिः अभविजगदुपादानत्वानुपपत्तिरित्याशंक्याह - सहतइति - असौ कालिमा विचारभावाभावे निर्गुणं न सहत
भेदाभेदादनाकथंचिदपि निर्वक्तुमशक्यत्वात् - भाव रूपत्वं तु न भयोऽल्लिखितधीविषयत्वेनाधर्मोदिवदिष्टमेव - न ह्यहमज्ञ इत्यनुभूयस्य ज्ञानसामान्याभा
वो विषयः धर्मप्रतियोगिज्ञानसत्त्वे विषयाभावेन तदसत्त्वं च सामान्यभावेन तस्य दुर्ग्रहत्वात् - नापि ज्ञानविशेषाभावेन तद्विषयः अवज्ञानत्वेनैव प्रति
योगितावैषेदकत्वानुभवादिति भावः पक्षांतरे विचारविहगसंचारं - न च ज्ञानस्य भाव नृपत्वेऽपि सत्यस्य प्रपंचस्याध्वं तत्कार्यत्वानुपपत्तिरित्याशंक्य य
वहिदैतमिव भवति तदितर इतरं पृथगिति तस्य त्रय आवसथाः त्रयः स्वप्ना इत्यादिश्रुतेः प्रपंचो मिथ्या इत्येवाहुः किर जतवददित्यनुमानाच्च प्रपंचस्य स

तत्त्वाभावनिरव्याहृजानकार्यत्वेन किंचिद्विधाधकमित्याशयवान् आह - सृजति चेत्यादि - कोटिवाः असंख्यजातीयानि रूपाणि कर्मकरणान्युत्पत्तिभ्यां ज्ञान
पात्मकं जगत् अन्यत्र नीलपीतादिचित्रं अद्भुतं यथा स्यात्तथा सृजति - चकारः पूर्ववाक्यार्थसमुच्चये - इत्थंचानिर्वचनीयत्वे सति कार्यमात्रोपादानत्वमज्ञान
लक्षणं सूचितं - आत्मवारणाय सत्यं - आवेद्यासंबंधादिवारणायोत्तरदलं - तत्र मदादिवारणाय मानत्वं - अत्र कश्चिदित्यनेन दूरे कदृश्यविहगसंचा
रसहिष्णुत्वात्तरानारंभकनभोनेत्येव लक्षणं सूच्यते ॥ ननु ब्रह्मणो जगद्विर्तोपादानत्वे सर्पद्यधिष्ठानरज्ज्वादिवच्चक्षुरादिवेद्यतापत्तिः न च रूपाद्यभावे
नायोग्यत्वात्तदनापत्तिस्तर्हि द्वैतद्विकल्पेऽपि काध्यासाधिष्ठानत्वानुपपत्तिरित्याशंक्याह - दिव्येति - महेंद्रजालिकः महेंद्रजालारव्यमायया युक्तः अर्थात्
श्वितुरुषविशेषः आदौ सगौरं भस्मयेदिविद्योतनात्मके स्वरूपेन भसि चरस्मसूत्रं सूक्ष्मभूतोपधिकं हिण्यगर्भं सृष्ट्वा तदुचदशयति - अध्यानेतरं

दिवि सूक्ष्मसूत्रमादौ तस्मिन् विंशकटकटाहमथ तत्र स मुद्रवनाडीं दर्शयति महेंद्रजालिकः कोटु ॥
स्मिन् सूक्ष्मसूत्रे सुविंशकटं अतिविशालं वृद्धाहं ब्रह्मांडवारीरं विराजं प्रसिद्धकटाहं च दर्शयति तत्र कटाहे स मुद्रवनाडीं दर्शयति स कोटिः - दर्शयितुं रधिष्ठानभूतस्य
रूपाद्यभावाच्चक्षुरादिप्रत्यक्षेण दुरधिगमत्वं - अतएव च न द्यायलिंगादियाहाभावादनुमानादिना दुरधिगमत्वं सूच्यते - महेंद्रजालिको हि प्रथममाकाशे स
ह्यस्तत्र प्रसार्य तदुपरि दर्शयति महाकटाहे स मुद्रादीनसंभावितानपि दर्शयतीति प्रसिद्धं - इदमत्राभिहितं - किंब्रह्मणः सोपाधिकस्य चक्षुरादिवेद्यत्वमापा
द्यते किंवा निरुपाधिकस्य - नाद्यः सर्पद्यधिष्ठानरज्ज्वादेरिदंत्वेन वप्रपंचाधिष्ठानस्य ब्रह्मणः सन्घटः स्फुरन्पट इत्याद्यनुभवे सत्त्वादिना विषयस्य
एतान्न द्वितीयः रूपाद्यभावेन तदयोग्यत्वात् - न च क्षुपापश्यति कश्चनेन नमिति श्रुतेः न चेंद्रिययोग्यमेवाध्यासाधिष्ठानमिति नियमः अथा

अज्ञानेकां लोहितपुष्पकं च द्वीपं तां जनयन्तीं सरूपां अज्ञाने को नु ब्रह्मणो नु शोते जहाते नो नु कर्मयोगा नु नो न्युदितं

सं

ग्यस्यापि न भवेत्तन्मया ध्यासाधिष्ठानदर्शनात् तदुक्तं भगवता भाष्यकृता अप्रत्यक्षेपि ह्याकाशो वा लासिलमलीनतद्विषये ध्येतीति श्रुतेश्च आरामम
स्य पश्यन्ति न तं पश्यन्ति कश्चनेति एवं तस्य दार्ढ्यं स्वपलक्षणपाहीनाभिः संक्षेपतो निरूप्य वक्ष्यमाणमहावाक्याद्योपयोगितया ब्रह्मणो यमाययाजी
रभावसाक्षिप्रदर्शनमुरवेन त्वं पदार्थानि रूपयति जरगेति काचिदतर्कानेकैराक्तिक असती अपरमार्थभूता माया स्वैरिणविजरा अनदिः अज्ञानेका भित्ति श्रु
तेः प्रकृतिपुरुषचैव विध्यग्राही उभावपीति स्मृतेश्च अन्यत्र ब्रह्मा ईदृशी सत्यपि परस्य पुरुषस्य परमात्मनः अन्यपुरुषस्य च गुणान् सत्त्वादीन् लोहितपुष्पक
प्रामिति श्रुतेः सत्त्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृति संभवा इति स्मृतेश्च अन्यत्र कृत्रिमलावण्यादिगुणान् संदर्श्य सम्यक् स्वतत्त्वप्रतिषेधान निरवकाशं यथास्या
तथा विषयतर्कसमर्थसंगं विनैव एकस्यासंगत्वाद् परस्य च वंचनीयत्वात् संबन्धविनैव हसितैः हसितवदनायाससंज्ञितैः जगिरादिविज्ञेयैः हासैश्च सर्वस्वपूर्ण
जरकाचिदसती संदर्श्य गुणान् परस्य पुरुषस्य संगं विनैव हसितैः सर्वस्वहरति हंत किं ब्रूमः अचिरापि पुमान् ब्रह्मादाश्चोचति मायापि
शाचिकाक्रांतः पश्यति बहुदुस्वप्नान् भयमंचति यत्र पंच भूतेभ्यः
मात्मस्वरूपं समग्रधनं च हरति जीवभावेन परिच्छिद्या पलपति अपहरति च हंते खेदे किं ब्रूम इत्यनेनेति त्यमुक्तस्य निरतिशयानंदे करस्य त्रिविधप
रिच्छेदविधुरस्या संगमस्य प्रकाराचि त्वरूपस्यापि परस्य ब्रह्मणो ब्रह्मोदुःखबहुलः परिच्छिन्नो देहो दयमनो बुध्यादिसंबन्धो मूढो हमित्यादि जीव
भावमनुभावयंती हंत महामायेयं अधटितघटनापटीयसी परमाश्रयेन रूपं ध्वन्यते परस्यैव मायया जीवभावमापन्नस्य संसरणप्रकारमुरवेन ल
पदवाच्यार्थं दर्शयति अचिरप्यादिना अचिरत्वं लुप्तो विद्यातत्कार्ये संसृष्टः पवित्रश्च असंगो ह्ययं पुरुषः शुद्धमपापविह्वलित्यादि श्रुतेः ईदृग्वि
धोपि पुमानात्मा प्रसिद्धः कश्चन पुरुषश्च प्रमादात् स्वरूपा विचारात् कदाचिदात्मना धनवधानाच्च हेतोः मायापि शाचिकाक्रांतः मायेयपि शाचिका पुरुषस्य
स्वाभाविकस्वच्छत्वादिधर्मैरोधानेन तदनु रूपविविधदुश्चेष्टितहेतुत्वात् अन्यत्र मायापि शाचिका भ्रमविजृम्भितमिथ्यापि शाचिका तया आक्रांतः कशी

कामः संकल्पो विचिकित्सा प्रधाः प्रधाः प्रतिरुतिर्हीर्षाभिर्भिरित्येतत्सर्वमन एव श्रुतेः

कृतः सन्तुष्टां काविषादेरपि मरणहेतुत्ववत्कल्पितपिशाचिकाया अपि कार्यकरत्वं संभवात् बहुदुःखाज्ञानं बहुदुःखान् अस्मिन् लोके विषयलंपतया विवे
च्यते दुष्टस्यापि रियहादुरंतदुःखभाज इति न न्यात्मनिकर्तृत्वभोक्तृत्वादेः संसारकेशस्यांतः करणोपाधि त्वेपितं दुलादिवदग्निसंयोगोपाधिकविक्रित्या
दिवत्सत्यत्वं अविवेकनिरस्यतेत्याशंक्याह काममिति हेसरेव प्रकृतात्त शिष्यसंबोधनमेतत् चिरंतनः शाश्वतः जन्मादिसर्वविकाररहित इति भा
वत् रक्षश्च असौ पुरुषः आत्मा प्रसिद्धश्च कामरवनिनाम कामादि वृत्त्युपादानस्येतया कामः संकल्पो विचि रित्येतत्सर्वमन एवेति श्रुतिप्रसिद्धोऽ
र्थो दुष्प्रिमेदोदीपकतया अन्वर्थोभिधानांच कामपि दुर्भेदसंश्लेषावांश्च न स गोचरसौ ईदृग्विभ्रमादिरसशास्त्रिणी च प्रमदां प्रचुराभिमानास्त्रिये च मोही
त्वे रूपापरिज्ञानात् वेयर्थ्यादि परिज्ञानाच्च कामम त्यंतं समेतु सम्यक् तादात्म्येन अतिस्नेहेन च एतत्सर्वं संबन्धो किंतु एतस्य चिरंतनपुरुषस्य भो
कामं समेतु मोहात् कामरवनिनाम कामपि प्रमदां पुरुषश्चिरंतनो सौ भोगस्तु सखेव पुष्पमेतस्य
गः सुखदुःखानुभवः कर्तृत्वादेरप्युपलक्षणं स्त्रीसुखं च रयपुष्पं अत्यलीकं यत्र यदध्यासस्तत्कृतेन गुणेन दोषेण वा अणुमात्रेणापि न संबध्यत
इति वक्ष्यतरुणा विषमिति च न्यायाभ्यामिति भावः एतदुक्तं भवति सावयवे तं दुलादावग्निसंयोगादिना अवयवविश्लेषविशेषरूपविक्रित्या
दिविकारसंभवेपि निरवयवकूटस्थचिदात्मनि भ्रममात्रातिरेकेण न वस्तुतः कश्चिदपि विकारगंधः संभवतीति भवत्येव तस्य विवेकनिरस्यत्वं एवं
चाहंकारनिकृष्टः शुद्धचिदात्मा त्वं पदलक्ष्य इति दर्शितं तथा च संसारिकसुखस्य मरुमरीचिकासलिलसन्निभत्वात् ततो विरक्तेन परमानं
दस्वरूपलाभलक्षणमोक्षायैव यतितव्यमिति भावः अत्र यद्यपि संसारस्य परीक्षकदृष्ट्या निर्वचनीयत्वमेव तथापि श्रोतदृष्ट्या वष्टभ्यरव
पुष्पमित्युक्तं तदुक्तं श्रीमद्विद्यारण्यचरणैः लुप्ता निर्वचनीया च वास्तवी चेत्यसौ त्रिधा ज्ञेया माया त्रिभिर्बोधैः श्रोतयोक्तिकलेः
किं केरिति १० राम जय राम जय जय गज

सि. च. ननु सांसारिकसुखस्यापि सामग्यविच्छेदसंपत्तौ सातत्यसंभवात्परमपुरुषार्थत्वं कुतोऽस्य हेतुत्वं इत्याशङ्क्याह. विषया इति विषयाः शब्दादयो देशाश्च पुराणि शरीराणि ज्ञाने
द्विपञ्चकं कर्मो द्विपञ्चकं प्राणपञ्चकं भूतपञ्चकं अंतःकरणचतुष्टयं अविद्याकामः कर्म चेत्पुण्यं पुराणि वा अन्यत्र नगराणि कोशाः अन्नप्राणमनोविलानानंदमयाः १४
अन्यत्र धनसंचयाः विभ्रमजी. रोधविविधानां यमाणां जीवानु निर्दानभूतः रसद्वाराः रसः स्वरं रसो वैसः रसः हेतुर्वायं लब्धा नंदी भवतीति श्रुतेः तदात्मिकायाः
५ द्वाराः स्वरूपचेतनस्य अवरोधः आवरणं अन्यत्र विभ्रमजीवानुरिति चेदः विभ्रमाणां विलासानां जीवानु रज्जीवकः असदगनुपमः अवरोधः अंतपुरं प्रय
सीतियावत् एवमादीनि भोगसाधनानि संति अपि तु परं तु सांसारिकात्मा सम्यग्ग्राह्य इति सम्राट् स्वप्रकाशः आत्मा अन्यत्र सम्राजः सार्वभौमस्य आ
त्मा बुद्धिः न संतुष्यति संतोषं न लभते तत्र हेतुमाह. यतः यस्मात्तत्कारणात् अस्वल्पः स्वरूपप्रच्युतः रूपाश्च बनेति रवेदे सांसारिकसुखाभासस्यैव

विषयाः पुराणि कोशा विभ्रमजीवानुरसदगवरोधः संत्यपि तु न संतुष्यति संस्राडात्मा यतो बतस्वल्पः ११

ऊलायाससाधना धीनत्वसातिरायत्वस्यार्थासयातिरस्कारयस्तत्त्वलक्षणभृंगुरत्वादिदोषदुष्टत्वात् सामग्यविच्छेदस्य दुःसंपादत्वाच्च विमर्शे दुःस्वरूपत्वमे
वेति न पुरुषा लैथे. यदल्पं तन्मर्त्यं नाल्ये स्वरूपमस्तीत्यादि श्रुतेः अनित्यमस्वरूपं लोकमिति स्मृतेः दुःस्वमेव स वै विवेकिन इति पातं जलाच्च. किंतु
निर्मृष्टमिखिलदुःस्वानुसंगानित्यनिरतिशयानंदस्यान्यानि भूतानि मात्रा मुपजीवतीति. तमात्मस्वये नुपश्यति धीरास्तेषां स्वरूपं शाश्वतं नेतेषां
नरतिवोक्तमात्मविदिति श्रुतिभ्यः यं लब्ध्वा चापरं लो. त्येत. आत्मलोकात् परं विद्यत इत्यादि स्मृतेः श्रुत्या नाना देशनगरकोशा विलासिन्यादिसकलसुख
संभारसंपन्नस्यापि सार्वभौमस्य ज्वरादि नशादस्वल्पस्य सर्वं न स्वरूपं भूयत्यपि तु दुःस्वायति स्वास्वमेव तस्य सुखहेतुस्तथेति भावः ११ १२
नैषाधिकसुखस्य मकेवलं दुःस्वरूपत्वं किं त्वस्य प्रमादिनो विवेकवेधुर्यादि द्विपाण्यनिगृह्यतः कामक्रोधादिप्रयुक्तत्वात् तत्र योजकत्वाच्च दुःस्व

नानादुःस्वरूपकबीजत्वमपि भवतीत्यभि संधाय्याह. प्रकृतीति. एषः विधिप्रातिकूल्यविवशः पुरस्य देहस्य नगरस्य च प्रभुः अधिष्ठाता जीवो राजा च यद्यस्मात्कारणीत
प्रकृतिः हीनः प्रकृतेर्मायातत्कार्यतः असंभेदज्ञानं प्रकृतीनां प्रज्ञानो विवेको मायादापादनं च तद्दिहितः सन् पाटितद्वारः असंबतचक्रादिकरणद्वारः उद्घाटितपुरद्वार
श्च सन् अवरोधे अज्ञानावरणे अंतपुरे च निद्राति नितरां कुस्मितदशां प्राप्नोति आत्मानं न प्रबुध्यते वा अन्यत्र स्वपिततस्तस्मात्कारणात्. प्रमत्तं विचारविभुरं
नवदितं च अमुं पुरस्वामिनं अरयः कामक्रोधलोभमोहमदमत्सर्वादयः घटरयः प्रसिद्धाश्च वदन्ति मुकुमुकुर्भिरयस्त्वावरादि नानादुःस्वावस्थाप्रापणं न
दुःस्वाकुर्वन्ति हि तति च लोके हि राजा प्रजाविमर्शहीनः प्रोद्घाटितपुरद्वारः स्वयमसावधानोतः पुरे निद्राणः सन् शत्रुभिर्हृत इति प्रसिद्धं १२ औपनिषदमपरि
छिन्नमानंदमहार्णवं आत्मतत्त्वं पर्यालोचयन् मुष्य यमत्यन्ता संभाविताय नर्हापि सांसारिकदुर्दशाहंत कथा मेव संपन्नेत्याश्चर्यविषादावभिन्नयनाह. आ
प्रकृतिविवेकविहीनः प्रभुरेष पुरस्य पाटितद्वारः निद्राति यदवरोधे निमग्नं ततः प्रमत्तममुमरयः १२ आकस्मिकी स्वदेशादप्रसृतिरिति सौरव्य
हानिरविभुत्वं श्रुतिनयनमाद्यमभिर्बेधश्च महात्मनो दशोयमहो १३

कस्मिं कीति. महात्मनः महतः अपरिछिन्नस्यात्मनः महानुभावस्य राशश्च आकस्मिकी अतर्कितहेतुका स्वदेशात्स्वस्वरूपात्स्वायराष्ट्राच्च अपसृतिः प्रच्यु
तिः अतिसौरव्यहानिः निरतिशयानंदतिरोभावः सांभ्राज्यस्वरूपापममस्य अविभुत्वं परिछिन्नप्रभुत्वहानिश्च. श्रुतिन. माद्यं श्रुति उपनिषत्कनयनपुक्
रणव्युत्पत्त्या युक्तिषु च माद्यमपाटवं श्रोत्रनेत्रापाटवं च अरिभिः कामादिभिः शत्रुभिः श्वबंधः संसारासहनं च चकारोऽनुकदुर्दशांतराणां समुच्चयार्थः इय
मुक्तरूपा अनुभूयमाना असंभावितानुचितचदशादुरवस्थापि संपन्नेति शेषः अहो इत्याश्चर्यविषादयोः एवं संसारदुर्दशाया अनर्हत्वात्त्याहेयत्वं
स्या संभावितत्वात्त्या च भ्रमविभ्रमभितत्त्वस्य सूचने न ततो विरज्यत इति ह्युपाय तत्त्वज्ञानसाधनश्रवणादाववश्यं यति तव्यमिति दर्शितं पक्षांतरे च शोयोदि
योदिसकलगुणशालिनः सार्वभौमस्या कस्मिककुलपरंपराराज्यश्रवति निधो गवियोगः प्रभुत्वहानिराध्यायाद्याकुलतां शत्रुकुलबंधव्यादिदुर्दशा

५

पश्यंतः तदीयपूर्ववैभवं च पश्यंतः साधवः साध्व्योऽपि च तानि प्रसिद्धं १३ संसारस्योक्तं दुर्दशात्वं वैराग्यद्वार्याय प्रपंचयति. तमसीति. तमसि अज्ञाने अंधका
स्त्वनिलीयति रोभूय दुर्बुध्निवेशेन दुष्टांतः कर्णतादात्म्यापत्तिरप्यतत्पारतंत्र्येण पापबुध्यधीनतया च निरवधिपरस्व अपरिधिन्नसर्वोत्कृष्टस्वरूप अपरिधि
नपरधनं च हरंतं परिधिदंतं अपहरंतं च पुरुष आत्मानं तस्करं च गुणेन सत्त्वादिना रज्जा च बद्धा उपासने रग्निहोत्रादिविहित कर्मभिः कलंज भक्षण आदिनि
विधयः कर्मभिश्च ब्रह्मकृत्य अन्यत्र स्पष्टं कराल काल भटः उग्रः कालः भटः माल वणः पश्यति श्वपथि पथि उत्तरं दक्षिणं निरयमार्गेषु प्रतिमार्गं च भ्रमयति
परिभ्रमणं कारयति. तत्र सात्विक पुरुषं विद्याया देवलोकं राजसंनित्यादिकर्मणा पितृलोकं तामसं निषिद्धकर्मणाः अधोलोकं गमयतीति विवेकः तथा १०

तमसि निलीय हरंतं दुर्बुध्निवेशेन निरवधिपरस्वं पथि पथि गुणेन बद्धा भ्रमयति पुरुषं कराल काल भटः १२ सकृदपि यदा

सर्वचनं सत्सुरवसंधायिन चकृतं पुंसा तदसौ गृहेषु बलिभिः किं करवत्कर्मकारितां नीतः १५
वश्रुतिः विद्याया देवलोकः कर्मणा पितृलोकः अथेतयोः पथोर्न कतरेण च न तानीमानि श्रुद्वाण्य सकृद्वानतः निभृतानि भवन्ति जायस्य मित्रस्वत्वेनात्
तायमिति च पक्षांतरे पिपरस्वापहारिणं चो रं रज्जा बद्धो राजभटः प्रतिरथं परिभ्रमयतीति प्रसिद्धं १४ एषा विद्यकं संसारं प्रपंचयेदानीं तन्निवृत्तुया
यस्तत्त्वमस्यादि महावाक्यार्थज्ञानमेव न कर्मतिथिरेकमुखेन दर्शयन्नाह. सकृदिति. यत्तु यस्मात्कारणात् पुंसा अधिकं तेन पुरुषेण प्रसिद्धं न च
सत्सुरवसंधायि स देवसौम्ये दमय आसीदित्युपक्रांत ब्रह्मसुरवंप्रतीचा साहमे देन संधातुं शीलमस्येति तथोक्तं अन्यत्र निदर्शितं प्रसिद्धं सुखावहं आप्तवचनं आप्तनिर्देशं
यचनं तत्त्वमस्यादि महावाक्यरूप आगमः यदा आप्तस्य परमानंदरूपं तया परमाप्रियतमस्यात्मनः प्रतिपादकं तदेव वचनं. तथा च श्रुतिः तदेतत्त्वयः पुत्रात्प्रेयो वि

राम

तात्त्रेयोऽन्यस्मात्सर्वस्मादंतरं यदयमात्मेति. यदा आप्तं नित्य प्राप्तं ब्रह्म तस्य विस्मृतं कंठ चामीकर कल्पस्या विद्यातिरोधान निरसेनेन प्रापकं तदेव वचनं ब्रह्मेव स नृब्रह्माप्येती
ति श्रुतेः अन्यत्र हि तात्रोसिनो वचनं सकृदपि एकदापि अत्र सकृदित्येनेन मुख्यस्याधिकारिणः सकृन्माहावाक्यश्रवणेनापितत्त्वसाक्षात्कारो भवतीति दर्शितं. अपि शब्देन
चमंदमध्ययोः श्रवणाद्या रत्येति दर्शितं. यथाह भगवान्भाष्यकारः भवेदा रत्यानर्थक्ये तं प्रति यस्तत्त्वमसीति सकृदुक्तमेव ब्रह्मात्मत्वमनुभूयितुं चाक्रुयात् यस्तु शक्रो न
तितं प्रत्युपयुज्यत एव श्रुतिरिति न श्रुतं आचार्या धीनतया न विचारितं. अनेन श्रुतं व्युत्पत्ति श्रुति विहित विचारावश्यं कलंज चितं. अन्यत्र उपादेय बुध्याना कर्णितं
तत्त्वस्मात्कारणात् असौ उक्तः पुमान् गृहेषु च त्रिन्यायेन लक्षणया त्रिधा श्रमेषु परगृहेषु च बलिभिः प्रजाभिः इन्द्रादि देवता प्रीणने रुद्रेभ्यो भूतै रितियावत् एतेन अ
चेतनादेव तेति जैमिनिमत निरासि देवताधिकरणन्यायः सूचितः अन्यः प्रबलेः पुरुषः किं करवत् दासवत् कर्मकारितां अग्निहोत्राद्यमुष्ठा न परतां जलाहारणा

सह दयितये ह विषयान् चरति जनो हंत जात रूपधरः सह दयितया तु विषयान् चरति न मोक्षाय जात रूपधरः १६

दिसे वाकारित्वं च नीतः प्रापितः इत्थं च मुमुक्षोः संन्यास पूर्वक श्रवणादिसाध्य ज्ञान एवाधिकारो न कर्मणि तस्य मोक्षविपरीत फलत्वात् इति दर्शितं. स्वतो हि
ताहितमज्ञानतः सुखावहं सुदृढं च न मप्यश्रवतो बलवत्पुरुष पारतंत्र्येण दास्यमेव पर्यवस्यतीति लोकवृत्तं स्फुटं १५ स्यादतन्मुमुक्षोः श्रवणादाधिकार
इत्येतन्न दूरिकुर्मः तस्य संन्यास पूर्वकत्वं तु दूरिकुर्मः यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहोति यावज्जीवं दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेत कुर्वन्नेवेह कुर्मो णिजिजीविषे तं समा
इत्यादि श्रुतिभ्यः कर्मणां यावज्जीवमनुष्ठेयत्वावगमात् संन्यासविधायक श्रुतीनां चापगवादि कर्मानधिकृत पुरुषा यतलोपपत्तेः जायवित्तादिसाध्यक
मंसमुचिता देवज्ञाना मोक्षः तदुक्तं. उभाभ्यामेव पक्षाभ्यां सधारवे चरतां गतिः तथैव ज्ञान कर्मभ्यां लभते परम पदमतीत्येकदेशमंतं निराकुर्वन्नाह.
सहेति. इह संसारभूमौ जनः जननमरणादि धर्मो जीयः दयितया धर्मभोग्यो रानुकूल्या लोभयस्या सह जात रूपधरः कर्मसाधने चित्तसंपन्नः भोगोचित
स्वर्णलंकार शाली च सन् विषयान् विषण्वंति निबभ्रंति फलसंगेन स्वा नुष्ठान् नित्यमिति ककाम कर्मोणि कर्मणा पितृलोक इति श्रुत्या नित्यमिति कयो

जिति

सि. चं.

रक्षितलोकप्राप्त्यादिबंधहेतुत्वावगमात् अन्यत्रसकचंदनादिविषयान् चरति आचरति अनुभवति च हंतोतेखेदेअत्रकर्मविषयलं पटयैः समानमेदेः प्रातिपादेन
नाभेदाध्यवसानात् कर्मफलस्य भोगफलनरकाद्यभेदाध्यवसानपर्यवसानात् अतिकुत्सितत्वध्वनितं न कर्मणानप्रजयाधनेन प्रवाद्येते अदृशयत्तृपाः अष्ट
देशेकमवरं येषु कर्म तद्यथेह कर्मवितो लोकः क्षीयते एवमेवामुत्र पुण्यचितो लोकः क्षीयत इत्यादिश्रुतेः ते तं भुक्तास्वर्गलोकं विशालं क्षीणपुण्यमर्त्यलोकं
विशंतीति स्मृतेश्च कर्मणां मोक्षविपरितफलत्वावगमात् न मोक्षहेतुत्वं न च केवलकर्मणाः तथापि ज्ञानसमुचितस्य तस्य तथात्वं न स्यादिति शंभयं
दूरमेते विपरिते विषयौ च विद्याया च विद्येति ज्ञातेत्यादिश्रुत्या विद्याविद्यात्मकज्ञानकर्मणो योगपद्यासंभवावगमनजातिवयोवस्थाद्यभिमानितदनाभिमनिल
क्षणविलक्षण अधिकारित्वादिना च समुच्चया संभवात् उभाभ्यामित्यादि स्मृतिस्मृतेरिति निरर्थवेति श्लोके वक्ष्यमाणन्यायेन कर्मसमुच्चयपरत्वेनाप्युपपन्नं न
भावः एवं ज्ञानकर्मसमुच्चयं निराकृत्य सन्यास एव ज्ञानद्वारामोक्षहेतुरिति दर्शयति सहेति नुराब् उक्तादिशेषं सूचयति सहदयितया दयया सहवर्तमा
नाः सहदयाः मैत्री करुणा मुदितापेक्षाणां सुरवदुःखपुण्यापुण्यविषयाणां भावेना तश्चित्तप्रसादनमिति पातं जलसूत्रोक्तमेत्यादिगुणाः साति येषां मि
तिसहदयिनः तेषां भावः सहदयिता सहचरी अनेपायिनी दयिता च तथा एकत्र इत्थं भूतलक्षणे अपरत्र सहाभ्यर्थगम्यमाने तृतीया जात रूपधरः जात
मात्रस्य यदुपंतस्य धरः नमः परमहंस इति यावत् स्वर्णलं कृतश्च सन्नमा क्षायता दध्यं चतुर्थविषया नृदेशान् स्वर्गादींश्च न चरति न सं चरति नानु
भवति च अर्थात् न एवात्र कर्तृत्वेन संबध्यते अत्रापि परमहंसस्य ज्ञानसामर्थ्या भोगसामर्थ्यभेदाध्यवसानादेनायासेनैव सकल कुरु साधनसंपत्त्या
पारमहंसस्य च यो याविरक्तस्य कर्तृत्वं सूचितं एवं च ब्रह्मचर्यं समाप्य गृही भवेत् गृहादनी भूत्वा प्रव्रजेत् यदि केतरथा ब्रह्मचर्यादेव प्रव्रजेद्गृहादवा नाद्वा
त्यागेन के अमृतत्वमानुः त्यजते वाहित श्रौत्यं त्यक्तुः प्रत्यक् परंपदं आरुरुक्षो मुच्यते इत्यादिश्रुतस्मृतिसहस्रसिंहः सन्यासो न पलपितुं वशव्यः
न चायं कर्मो न धिक्कृतविषयः अथ पुनरब्रवीत् वाञ्छती वास्नात को वोत्सन्नाग्नि रनग्निको वेति तेषां सन्यासस्य पथवो विधानात् न बाधपंगुत्वादिकं सन्यासा
धिकारिविशेषणमित्यवप्रमाणमस्ति

यदहरेव विरजेत दहरेव प्रजेत पुत्रेषणायाश्च वितेषणायाश्च लोकेषणायाश्च युत्थायाथ भिक्षाचर्यं चरंतीति वैराग्यस्यैव तथात्वश्रवणात् अतएव यावज्जीव
कर्माधिकारश्रुतीनां विरक्तविषयत्वमिति सर्वमनवद्यं १६ ननु मोक्षो नाम निरतिशयानंदः स च स्वर्गजातिरिच्यते यच्च दुखेन संभि० स्पष्टमिति निरति
शयानंदस्यैव स्वर्गपदवाच्यत्वश्रुतेः स च कर्मैकसाध्यः अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकामः इति पूर्णमासाभ्यां स्वर्गकामो यजेत ज्योतिष्मन् यजेत त्यादिश्रुतेः न
च तस्य लोकि कवत्कर्मजन्यत्वाद नित्यतापत्तिः अपामसोमममना अभूम अक्षय्यं ह वै चातुर्मा० भवतीति कर्मफलानामपि नित्यत्वश्रुतेः न तत्र भवदभि
मतज्ञानोपयोगः कर्मज्ञानस्यैव तत्रोपयोगात् वेदांतास्तु वेदो रवरत्वाद विवक्षितार्थाः जपोपयोगिनो वा कर्तृत्वावकावेति कर्ममीमांसक जाल्यितं निराख्ये
ष्टे बहुविषमोति बहुविषमाः संमोहत्वान्मृत्युहेतुत्वाच्चा निष्ठुराः यो विषयास्तद्वन्मिषं यदि पतेन भाषणोयः संसारलक्षणाः पन्नगः सर्पस्तेन यस्तं कव

बहुविषमविषयं भाषणसंसारपन्नगयस्तं मीमांसकभेकचमूर्मो चमुत्तुकथां विनाहितत्वाविदा १७

लितं जंतुं हीति प्रसिद्धो तत्त्वविदा करतलामलकवदपरोक्षीकृतब्रह्मतत्वेन गुरुणा विना अन्यत्र अहितत्वविदेति छेदः सर्पमर्मज्ञेन गारुडेन विना मीमांसकभे
कचमूः मीमांसकाः कर्ममीमांसकास्त एव भेकाः मंडकाः वेदांते वेदो रवरत्वादिनिरर्थक विहृत्कर्णकदृष्टनशालत्वात् संसाराहित्रस्यत्वाच्चेतेषां चमूः सैन्यं
कथं मोचयतु अर्थात् संसारपन्नगान् मोक्षप्रापयतु संभावनायां लोट न कथमपि मोचनसंभावनेत्यर्थः न ह्यनेकभेकानीकसहस्रमप्येकमपि सैन्यं मोच
यितुमीष्टे अयमाशयः न तात्कर्मजन्यः स्वर्गो नित्यः यत्कृतं तदैनित्यमिति न्यायानुगृहीतया न यथैह कर्मजितो लोकः क्षीयते एवमेवामुत्र पुण्यजि
तो लोकः क्षीयते अतो न्यदाते अन्यराजानः क्षय्यलोका भवन्तीत्यादिश्रुतिविरोधात् अतएव पामसोममित्यादेरर्थवादस्यापेक्षिकनित्यत्वपरतयोपपत्तिः
अतएव च न तस्य मोक्षस्य सर्ववादिभिर्नित्यत्वान्युपगमात् आत्मरूपत्वेन तस्य नोक्तदोषः तस्य च नित्यप्राप्तत्वेपि अज्ञानमात्रतिरोधानादप्राप्तकल्पस्यत्वा

सि. ५

नादेन प्राप्तिरिति ननु कर्मोपयोगगंधोपि - यत्तु वेदांतानामविवाहितार्थत्वमुक्तं तत्किं बाधितार्थत्वादि फलार्थकत्वाद्वा नायः उपनिषदकर्मस्य स्वप्रत्यगात्मतत्त्व
स्वपरागविषयप्रत्यक्षादिभिर्बाधयोगात् न द्वितीयः स्वप्रकाशपरमानंदैकरसस्यात्मतत्त्वस्य परमप्रयोजनतया श्रुतिविद्वद्भूमवसिधत्वेन तदुपहतत्वात्
कर्तृत्वावकत्वं त्वकत्वात्मकबाधितत्वात् अतिलक्षितकर्मप्रकरणत्वादिभिर्न फलत्वाच्च दृष्टापास्तमेव १७ एव कर्मणां साक्षात् मोक्षः नुपयोगमुक्तातमेतवेदमु
वचनेन० नाशकेनेति श्रुतेः संयोगपथकन्यायेन काम्यसाधारण्येन नित्यनैमित्तिकानामेव कर्मणां चित्तशुद्धिराज्ञानोपयोगमाह - जैमिनिरिति - अथवेति
सर्वथानुपयोगपक्षाद्वा इति - जैमिनिः श्रुक्तातनुमो० लायाः श्रुक्तातः श्रीबादरायणः तस्य शुभापरमपुरुषार्थप्रयोजकत्वात् अत्यंतमंगलभूता ठाकिः
शाशिरकसूत्रसंदर्भलक्षणावाणीतिवचद्वयशालाशिरोगदंतस्यानिश्रेणिंप्राप्तिसाधनं अग्निहोत्रादिलक्षणधर्ममितियावत् आरुरुहोः आथोचंद्रशा

जैमिनिरथवाच्यतनुतश्रुक्तातनुमोक्तिचंद्रशालायाः निश्रेणिंमरुहोर्निपुणं तत्कर्ममनसि बहुकर्मः १८

लामेवारोदु मिष्टोरथे व्यतनुतविस्पष्टमतनुतन्यायेः रूपपादितवानितियावत् अतएनिपुणंसर्वप्रतिपक्षप्रतिपक्षपूर्वकवेदप्रामाण्यप्रतिष्ठापनादिकु
शलंतत्कर्मतस्य जैमिनेः कर्मशास्त्रप्रणयनरूपां कियो मनसि बहुकर्मः बहुमन्यामहे नित्यादिकर्मानुष्ठानस्यैवाचित्तशुद्धिद्वारा श्रवणादराधि
कारकारणत्वात् आरुरुहो० चतस्मिन्मरणवतदनुष्ठानस्य च जैमिनीयविचाराधीनत्वादिति भावः अथवा तज्जैमिन्युपपादितनिपुणं उक्तं ब्रह्ममीमांसाधि
कारप्रापणक्षमं कर्म अग्निहोत्रादिलक्षणधर्ममनसि बहुकर्मः बहुमन्यामहे नत्ववमन्यामहे अवशुकतातेत्यनेन न ब्रह्मविदामेकपुंशीकस्य श्रीशुकस्यापि ज्ञान
दायप्रदः पितेतितदीयवाक्प्राप्तस्यातिविश्वसनीयतेति सूचितं - तत्रापि शुभोक्तीत्यनेन तत्प्रणीतानि विवृतस्मृतीतिहासपुराणापस्त्यासाक्षात्मोक्षसाध
ननिर्णायकशारीरकसूत्रसंदर्भस्याभ्यहितत्वं सूचितं - चंद्रशालेत्यत्र सूच्यर्थे कर्मधारयलब्धयोगिकाथामेदाध्यवसानाच्छिरोगदंतस्य चंद्रपदवाच्यहि
मकरकूर्परतादात्म्यशालिशालात्वप्रतीत्या प्राप्तिमात्रेण सकलसंतापप्रशमनपूर्वकनिरतिशयानंदहेतुत्वं ध्वनितं १८ श्रीरामजयरामजयजयराम॥

ननुयोगसारं शास्त्रयोरापि निपुणतरमात्मतत्त्वनिपुणे नमोऽससाधनत्वाकथं शारीरकशास्त्रस्यैवाभ्यहिततमत्वं तत्राह - वेदांतं वेदांतमानराजे वेदांतएव
मानानां प्रत्यक्षानुमानोपमानागमनार्थानुपलब्धारव्यानां वैदिकसमतप्रमाणानां राजा तत्त्वावेदकत्वं लक्षणत्वात् न्याय्यव्यवस्थार्थविरोधिव्यावहारि
कविषयसमर्पणेन तत्त्वोपकलरूपोत्कर्षाश्रयत्वात् - तस्मिन् समतिचित्तशुद्धांतेशोभना अवाधितार्थपरिश्रिलनक्षमामतिः प्रज्ञायस्मिन् तादृशयचित्त
तदेवशुद्धांतः सुमतिलक्षणनायिकाश्रयत्वादंतः पुरतत्रविश्रान्तेनिर्विशंकं प्रतिष्ठिते सति फणिकपिलसरस्वत्योः फणिनः पतंतलेः कपिलस्य च सरस्व
त्यौवाण्योयोगसारं शास्त्ररूपेतयोर्बहुधेति योग्यरूपानसंभावनायां दोवारिकीपदंदारपालिकास्थानं सुलभं सुलभं भोग्यमिति यावत् - एकस्या
रागादिदोषप्रवेशाननिरोधियोगवेत्तप्रसारिकात्वात् - अन्यस्यादेहादितादात्म्याध्यासप्रसरविरोधिविवेकयष्टिधारिणीत्वात् - आत्मनाश्चित्स्यरूप

वेदांतमानराजे विप्रान्ते सुमतिचित्तशुद्धांते फणिकपिलसरस्वत्योर्बहुधा दोवारिकीपदं सुलभं १९

तन्निर्लेपत्वनिर्विकारित्वादिनिवेदनां शोभं वेदांतं राजांतरंगत्वाच्च - उक्तं हि - जीवभेदो ज० सममतिरिति - अतएव जीवभेदादयतात्त्विकार्थस्यापि प्रतिपादक
तयानिपुणतरत्वाभावात्तयोः प्राधान्यनमोऽससाधनत्वमिति भावः १९ ननु शारीरकसूत्रसंदर्भस्य बहुभिर्दोषैकैर्बहुधा व्याख्यातत्वात्तपुन
तमद्वितीयपथेन निश्चयसाधनमिति संदिहानं प्रत्याह - सूच्यमिति - सत्यवत्या अपत्यं सात्वितेयः श्रीबादरायणः सूत्रं बद्धर्थसूचकं अथातो ब्रह्मजिज्ञासेत्याद्यनाव
तिः शब्दादि व्यंतब्रह्मसूत्रसंदर्भतंतुं च केचकार - अस्य सूत्रसंदर्भस्य बलंतत्त्वं प्रतिपत्तिप्रतिकूलव्याख्यानांतरप्रत्याख्यानपूर्वकतात्त्विकार्थाविष्करणदृढीक
रणरूपभाष्यं अन्यत्र परिवर्तनादिना दृढीकरणभगवान् ऐश्वर्यस्य स० इतीरणमित्युक्तं षड्गुणैश्वर्यसंपन्नः शंकरः शंकरामरणादिनिखिलदुःखनिमुक्तमक्ति
सुखं नानाभाष्यास्तत्राह प्रणयनेन करोति शंकरावतारस्तन्नामैव विख्यातः चक्रइत्यनुपपद्यते तत्र भाष्ये दृढीकृतं ततोच अपरपक्षपादाचार्यवाच्यस्य ति
मिश्रप्रभृतयः निबंधनं व्याख्यानरूपं प्रवर्धयिष्यं च अत्रापि च कुशितवचनविपरिणामेनानुषज्यते - भवजालजीवरवगमुक्तिः भवः संसारजाललक्षणेजाले

वि-

सि. च.

१०

नरवास्तुधारव्यानादिमूपास्तेर्कीर्तिताः आसनमरणान्नवनष्टसंज्ञास्तेषु अतएव शोच्येषु शोचनीयेषु तेषु अतिमधुरं अवनमन्निष्पन्नं ज्ञानं तस्यो
 निरतिशयानन्दहेतुं वेदांतवल्लुकीवरवादनं वेदांतएव वल्लुकीवीणा रतस्याः वरवादनं सम्यक्तात्पर्योपपादनं कथमारभेत कथमित्यनौचित्ये अहहेतिरेवेद
 अनेन आरंभस्याप्यनुचितत्वे क्लृप्तास्त्रार्थबोधनमनुचितमिति किमु वक्तव्यमिति ध्वनितं - मैषातेर्केणमतिरपनीयेत्यादिश्रुतेः नतर्केनास्त्रदग्धा
 यनशठायनदंभिनइत्यादिस्मृतेभ्यः यथानिष्ठुरतराशनिनिपातनिर्घोषमूर्छितेपुंसिमधुमधुरवीणावादनारंभोमतिमतामनुचितस्तद्वाकुतर्केह
 तेषु ब्रह्मविद्यापदेशा इति भावः २२ अधिकारिणामपि श्रोतव्य इति विधिनोक्तं महावाक्यार्थज्ञानानुकूलविचारस्य स्वतः पुस्तकपावादि व्यावृत्ति
 पूर्वकं गुर्वधीनत्वनियमात् - तद्विज्ञानार्थसगुरुमेवाभिगच्छेत्समित्याणिः श्रोत्रियब्रह्मनिष्ठमित्यादिश्रुतेर्विधिनेपसताप्राप्तियात्वादगुणविशिष्टात्सदा
 कथममहहकुतर्काशानिकर्कशरवमूर्छितेषु शोच्येषु वेदांतवल्लुकीवरवादनमतिमधुरमारभेतसुधीः २२ गुरुमिहविश्रान्तितरुं गहने ध्वनि
 नलभेतपुमान्यावत् - तावत्कथामपसरतु त्रासः पटुतापजननचंडकरात् २३
 चार्यादेवल्लब्धविद्याफलपर्यवसायिनी भवतीति दर्शयति - गुरुमिति - पुमान् अधिकारीपञ्च पांथश्च इह सर्वानुभवसिद्धे संसारलक्षणो गहनेऽरण्ये अथ
 निप्रवृत्तिमार्गे अधिकरणसप्तम्योगुरुं श्रीदेशिकं महातंच विश्रान्तितरुं अध्वगश्रमापनोदनक्षमं छायावृक्षं यावन्नलभते न प्राप्नोति च तावत् - पटुतापजननच
 उकरात् पटुः शीघ्रः तापश्चाध्यात्मिकाधिदेविकाधिभौतिकरूपः स्त्रिविधः संतापोयस्मात्तथाविद्यो जननं जन्मतल्लक्षणश्चंडकरः सूर्यकस्मात्पटो
 स्तापस्योष्णो जननमुत्पादकश्चंडकरस्तपनस्तस्मादिति च - त्रासः भयं कथमपसरतु कथमित्यापेक्ष अपसरतु अपगच्छतु संभावनायां लोट् अपसरण
 मसंभावनादित्यर्थः २३ ननु ब्रह्मविद्यावाप्तिविधिनेपसतादाचार्यादेवत्यनुपपन्नं ईश्वरास्नानामन्विष्टीश्वरानुग्रहादेवपुंसामद्भुतवोसनाः म
 हाभयपरित्राणादित्राणामेव जायतइत्याद्युक्तिः दर्शनादिनापि गुरुरूपसमर्पणहिरण्यगर्भादीनामिव विद्याप्राप्तिसंभवादि त्याशंकाह - निपुणैरिति १०

सम्य
१०

निपुणैर्वस्तुनिर्धारणसमर्थे विद्वद्भिः उभोगुर्विश्वेरोनिगमतुलायां श्रुतिलक्षणायां समारोप्यतत्र तत्प्रतिपादकवाक्यसंदर्भयोरुपलभ्यपरीक्षमाणे अस्मदादीनां साक्षात् ज्ञान
 प्रदर्शने गुरुर्वैतिविचार्यमाणे सति गुरुराचार्यः ईश्वरादपि गुरुः साक्षात् ज्ञानेनाधिकः भारभूतश्चाभवत् इत्यस्माद्येताः तन्नामतस्याचार्यस्य नाम गुरुरित्यभिधानं सार्थकं
 गृणातिसाक्षादुपदिशति ब्रह्मविद्यामिति योगिकार्थं न गुरुत्वारव्यगुणाभेदाध्यवसितोत्कर्षवत्त्वलक्षणेन सूत्रार्थेन च अन्यर्थेनामिति प्रसिद्धो - अयं भावः ज्ञानमप्रतिमं यस्य
 वैराग्यं च जगत्पतेः ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च सहस्रं चतुष्टयमिति स्मृत्यनुरोधेन विनाप्याचार्यापसर्पणाविद्याप्रतिहिरण्यगर्भादीनां यद्यप्यभिगतातथापि साजन्मांतरर्जितो
 कटकर्मोपास्तिवशादीश्वरानुग्रहात्तानां तेषां जन्मांतराश्रयणादिजन्यसंस्कारादप्युपपन्ना - अस्मदादीनां तु आचार्यवानपुरुषावेदभोक्तायेनेव ज्ञानाभ्यासेन यत्रैषाद्याचार्यात्
 स्वैव विदितसाधिसंप्रापदित्यादिसावधारणश्रुतिवशादाचार्यादेव विद्याप्राप्तिरिति निश्चीयते - त्वदुक्तं वचनं तु ईश्वरस्य गुरुत्वेण उपदेष्टृत्वेप्युपपद्यते अतएव ईश्वरस्या
 निपुणेः परीक्षमाणे निगमतुलायामुभोसमावेष्टव्ये गुरुरभवदीश्वरादपि गुरुरितितन्नामसार्थकं नाम २४ पतितमपि पादपतितं पावनकरुणाकटाक्ष
 क्षणांशुरैः शोभयन्मुक्तेष्वजननीस्तन्यवियोः क्रीडिनिहे गुरुमूर्ति २५
 पि ज्ञानदाने गुरुरूपसापेक्षा लाङ्गोरीश्वरादप्याधिक्यमिति सूचितं २४ इदानीं गुरोर्जनन्यपेक्षयापि अतिशयितसंज्ञेन भक्तिकर्तव्यतां द्योतयन् तदपेक्षया परमपावन
 त्वजननवियोजकत्वादगुणैरुत्कर्षमाह - पतितमिति - पादपतितं पादयोः पतितं प्रणतं पतितमपि पातकिनमपि अर्थाज्जननीतिलभ्यते - पावनकरुणाकटाक्ष
 गांगशरैः पावनायेकरुण्येव प्रवृत्ताः कटाक्षास्तएव गंगासंबन्धिना सराः प्रवाहाः स्तेः स्तन्यवियोः क्रीडन्त्यवियोजयतितत्प्रयोजकजननवियोजनेनेति
 तथोक्ता गुरुमूर्ति गुरुस्वरूपा अर्थाज्जननीमिति लभ्यते - विना जगति केवत्याक्षेपे जननीमाताशोधयतु - अविद्यापेक्षालनेन स्वर्णीकरोतु - नहि प्रसिद्धं ज
 तनीवत्सलापिकटाक्षः पतितपावयति अविद्यापेक्षालनायति जन्मवियोजनेन तन्मन्यवियोजयतीति भावः २५ परीक्षतोपिरुता गुरुभक्तिरेकल
 यन्यायनसद्यः परमपुरुषार्थपर्यवसायिनी किमु ततस्तन्निधो कृतमिति दर्शयति - प्राप्तिति - देशिकपदं यपरगपतितादेशिकस्य श्रीगुरोः पदेषादा
 ज्ञेयपद्मेतयोः परागेः रजोभिः पावितापावत्रितापादूः उपानत् - शिरसि प्राप्तापिसुकृतवशात् आधिपतितमपि पातकिनमपि अन्मनशयानमपि असी

मस्तरां निरयधिकमिदो निर्भयपदवी जननमरणादिसंसारिकभयभयमोक्षमार्गोदवीयसीतामिति निकटमिति यावत्. विधेयविशेषणमेतत् नयति प्रायति-
लोके द्रुपानत चरणधृता गच्छते दूरपदवी दूरत्वमपनीयवनयति. इयंतु शिरसि धृता पिश्या न मपि अज्ञा नावस्था यामतिदूरामपि पदवी ज्ञानेन दूरत्वमपनी-
य अति निकटं नेयतीत्याश्रयमिति भावः २५ अनादि परमतीव्रजन्मजरामरणादिमहादुःखप्रबंधं प्रशमन परमोपधमनः श्रीगुरुकृपाकटाक्षः
सर्वेषामस्मलभोपि बहुतरजन्मपरंपराजितैः करपि पुण्यपुंजैरहोचिरायमयासं प्रतिलब्ध इति समाश्वासयन्नाह. श्वसितुमपीति. दुः सह बहुजन-
नयंत्रणक्षणाः सुदुः सहानि सोढुमशक्यानि यानि बहूनि जनानि तलुक्षणेयंत्रणेः यंत्रनिष्पीडनेः क्षणाः इष्टुं दुःखं न संक्षिप्तः सन् अतएव नष्ट-
संश्रितियावत् अहं श्वसितुमपि श्वसितवदनायाससाधमविश्रयः साधनं कर्तुं निः श्वसितुमपि ईशः समर्थः नासंशयं. अपि नो क्रियातरं न

प्राप्ता पिशिरसि देशिकपदपत्रपरागपावितापादः पतितमपि नयति निर्भयपदवीमदवीयसीमसुरां २६ श्वसितुमपि नासमीशो दुः सह सीम

बहुजननयंत्रणक्षणाः गमितशिरायसंज्ञा श्रीगुरुमुखचंद्रचंद्रिकासुधया २७
समर्थशक्तिकमुक्तव्यमिति द्योत्यते. परंतु चिराय अतिदीर्घकालेन श्रीगुरुमुखचंद्रचंद्रिकासुधया. श्रीगुरोर्मुखचंद्रस्य चंद्रिका. प्रणवमहावाक्यार्थोपदेश-
रूपोऽसंख्यधा ज्ञानमरणादिनिबर्हणदमंतया संज्ञा तत्त्वज्ञानलक्षणा चेतना गमितः प्रापितः भवति हि मूर्च्छितः सुधासेकाक्षुष्यसंज्ञ इति २७ प्रणवस्य म-
हावाक्येन समानार्थतां समानप्रयोजनतां च दर्शयन् परमहंसस्य प्रणवेकनिष्ठताया आवश्यकत्वं दर्शयति. अक्षरमिति. श्रीमान् अखिलश्रुति तदर्थज्ञान-
संपत्तिमान् सकलब्रह्मविमोलेमणिलेन प्रसिद्धः अवाप्नोति संपूर्णं चरममहनीयप्रभावः देशिक आचार्यः अनुकंप्य दययानुगृह्य मुदो अत्यंतमार्तम-
नन्याधार्यमयमुमुक्षुरिष्यामीति हर्षण एकमक्षरं ओमित्येतदक्षरमिदं सर्वमोमित्येकाक्षरं ब्रह्मेत्यादिश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धप्रणवमशिष्यत्वं. अ-
र्थप्रतिपादनपूर्वकमग्राहयत्. तत्क्षणमेव तस्मिन्नेव क्षणे साक्षादपरोक्षं ब्रह्मेति श्रुतेः तत्सर्वोपनिषत्प्रसिद्धिप्रसिद्धं. ओतत्सदिति निर्देशो

ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृत इति स्मृतेः तत्र काभिधेयं वा एकमद्वितीयमक्षरं नक्षरति न नश्यतीत्यक्षरं अभ्युतेः आयाप्नोतीति वा. परं ब्रह्म एतदेतदक्षरं गार्गि ब्रह्मणा प्र-
भिवदंति यथा हंते स्वरमधिगम्यत इत्यादि श्रुतेः आसं नित्यशुधनिरतिशयानंदसुखेनाविरभवं. एष सं प्रसादोऽस्माच्छरीरात्समुत्थाय परं ज्योतिरूपं संप-
द्यस्वेन रूपेणाभिनिष्पद्यते स उत्तमः पुरुष इति श्रुतेः चकारः अनर्थनिवृत्तिसमुच्चयीर्थः तथा च निरस्तानर्थनिरतिशयानंदावाप्ति लक्षणाः परम-
पुरुषार्थमियालब्ध इत्यर्थः आश्रयमिति. भवति हि श्रोतुं पदद्वयं तादात्म्यापत्तिराश्रयमिति २८ ननु नित्यसिद्धस्वरूपेणाविरभव-
मिच्छतं. ज्ञानोत्तरलभ्यस्वरूपस्य रसोपधिसंपर्केण धातुना स्ववर्णभाववद्वागंतुकत्वात्. तद्रूपस्य प्राकृतत्वे संस्तानुपपत्तेरित्याह शांकाह.
अद्यति. अद्यगुर्वनुग्रहशाब्दभास्करदिमम आचार्यानुगृहीतस्य परिपक्वकृतकृतराशेः सद्यः शमितो धंकारसर्वस्वसद्यः स्वात्मतिसमय

अक्षरमेकमशिष्यपदनुकंप्य मुदा स देशिकः श्रीमान् तत्क्षणमेव च साक्षात् दक्षरमेकं तदा समाश्रयं २८ अद्यममस्तु प्रभातं स

द्यः शमितो धंकारसर्वस्व एष हि चिरगुहांतर्नष्टं निजयस्वत्कभ्यलाभोयं २९

एव शमितं ब्रह्म अंधकारस्याज्ञानस्यतिमिरस्य च सर्वस्वं सविलासं स्वरूपं येन तत्तद्रूपं भातं सम्यक्ज्ञानमुत्पन्नं भावेत्तः शोभनमहं मुखं च हियस्मा-
त्चिरगुहांतर्नष्टं चिरं अनादिकालं गुहांतः गुह्यगुहा बुधिलक्षणा तत्संस्कृता विद्यालक्षणा वा अविद्यालक्षणे वा गिरिदरी च न स्याः अंतः वस्तुनः सवीत-
त्वात् यो वेदो न हितगुहायां अयमात्मा सर्वोतर इति च श्रुतेः नष्टं अदर्शनगतं निजयस्वत्स्वरूपलक्षणा परमार्थतत्त्वस्वीयं रत्नवस्तु च दृष्टं करतलामलकवत् अपरा-
धीकृतं हीति निश्चयः अत्र दृष्टमिति दर्शने प्रकृतेलाभोक्तिरात्मना नाभोन ज्ञानातिरिक्त इति प्रदर्शनार्थः. तथा हि. अनेन ह्येतत्सर्वं वेदमथाह वेदना नु विदेहि
ति श्रुतो भाष्य. आत्मनो ह्यलाभो अज्ञानमेवात्मनो लाभो नानात्मना भवदप्राप्तप्राप्ति लक्षणा इति. अद्यममभ्यस्य नित्यं त्वं भूय योग्यस्य असंभावितलाभप्रत्याशा-
स्य च लाभोयमिति. अद्यमभिप्रायः ज्ञानफलस्य मोक्षस्यागंतुकत्वे नित्यत्वेनापुरुषार्थत्वापत्तेः रसोपधादिकृतसुवर्णस्यापि कालान्तरे नाशदर्शनात्

सि. २

१२

अथ कल्पितसंसारस्य वास्तव्यं ब्रह्मभावाविरोधित्वात्. कंठचामीकरन्यायेनान्यप्राप्तस्याप्यज्ञानादप्राप्तकल्पस्य ज्ञानात्प्राप्तिरविरुद्धं ब्रह्मैव सत् ब्रह्मायेति ब्रह्म
वा ३२ मय आसीत् तदात्मानमेव वेदाहं ब्रह्मास्मीति तस्मात्सर्वमभवदिति च श्रुतेरिति २८ आत्मनो त्वपरितानाया नात्मपरकापिलादिसकलशास्त्रेषु कृतं
मस्तत्रात्मनस्तत्त्वमप्रतिपद्य वेदांतेभ्यश्चानायासेन तत्प्रतिपद्यते ते तदशास्त्रेषु वृथानायाचिरं परिश्रान्तमित्यनुवाच नाह. कपिलेति. कपिल० प्रमुखा इति
संबोधनं. तत्र कपिलः तांस्वशास्त्रप्रणेता. पतंजलियोगशास्त्रस्य. गोतमो न्यायशास्त्रस्य. कणभुक् वेदशास्त्रस्य. प्रमुखा इति ज्ञानिनिप्रभृत्या
गृह्यते मयि आरोपयितेति रिक्तमां चोचोरोपरपापराधसहनं कुरुध्वं. प्रार्थनायां लोट्. हियस्मात्पुतिगंतत्वमस्यादिश्रुतिप्रतिपाद्यं कर्णशकुलीगतं च स्वधनं
स्वात्मलक्षणं विनंस्वीय कर्णाभरणलक्षणं च विस्मृत्य अधीतवाक्यादापाततः प्रतिपन्नमपि पुनरविचिंत्य अन्यत्र स्पष्टं माहात्म्यं तत्प्रतिपादकं तत्रमात्रं
कपिलपतंजलिगोतमकणभुक् प्रमुखाः क्षमां मयि कुरुध्वं स्वधनं भवत्समाहास्युतिगं विस्मृत्य शोधितं हि मुधा ३० विकलाधिकवि
धयो मयि सकलास्ति इति साधुगुणवृत्त्या श्रुतयोपुतान्यगतयोमतयोयतिनामिबोधनिषदनये ३१
अपहारित्वं भवत्सु भवदीयतंत्रेषु भाष्येषु युष्मासु च सुधावृथाशोधितं विचारितं गवेषितं च स्मृत्प्राप्तधनमस्मत्प्राप्तं भवत्सु तदपहारित्वमारोप्य
वृथाशोधनमहं मुचितं मोहाकृतमिति क्षमापनं मुचितमित्युपहासः ३० नन्वितरशास्त्रवदपि भवत्सु भवत्सु तदपहारित्वमारोप्य
भात् आत्मवाक्येष्वपि आत्मावा अरे इष्टव्यः आत्मानमेव लोकमुपसीत. यत्तद्वर्तमानं देवमव्यक्तं पर्युपासत इत्यादिश्रुतिस्मृतिषु विधिप्रत्ययोपास्तिपदयो
दर्शनात् ज्ञानस्य वा प्रसरव्यानस्य वा जीवब्रह्मत्वारोपणोपसनस्य वा विधानात् सर्वोपनिषदां विधिपरत्वात् नश्यं भावादित्याशंक्याह. विकलेति. विकला०
धयः विकला अविद्यमानाः अश्विलाः समस्ताः विधयः आत्मज्ञानप्रसरव्यानतदुपासनविषयानि भोगायासुतास्तथोक्ताः त्यक्तं सर्वोपनिषदां प्रत्यक्षकलाः श्रु
तयः सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्म योयं विज्ञानमयः प्राणेषु दृश्यते ज्योतिरित्याद्येवांतरवाक्यं तत्त्वमस्यादि महावाक्यरूपाः पुतान्यगतयः पुतान्यपरिहृता
अन्यस्मिन्नेषल्लोकादौ ब्रह्मविदां गतिरर्चिरादिमार्गेण गमनं यन्मिस्ताः सथोक्ताः सत्यः न तस्य प्राणउत्क्रांति अत्रैव समवलीयंत इति स्मृतः अन्यत्र

स म

१२